

IUSZTIN ZOLTÁN

A közigazgatási szervezet keletkezése a középkori Bánságban

A középkorban a források különféle elnevezéseket alkalmaztak a Maros, a Tisza, a Duna és a Bánsági Hegyek között elterülő térség megnevezésére. Leggyakrabban a *Temesköz* vagy a *Partium inferiorum Hungariae* (Magyarország alsó részei) elnevezés szerepelt. A latin elnevezés megfelelője lett a *Délmagyarország*, ez azonban egy szélesebb, a Tisza által átszelt területet foglalt magában.¹ Ettől eltérően a román szakirodalom a kezdetek óta a Bánság („Banat”) terminológiát alkalmazta, amellyel a törököknek a Dunától délre való visszaszorítása után a Habsburg Birodalom által megalapozott modern provinciát jelölték.² Ám az új közigazgatási szervezet nem felel meg a középkorinak, amennyiben most ennek határa a Maros völgyéig terjed. Az eltérések azonban számosabbak. A régi Magyar Királyságban a régiót hat vármegye (Csanád, Arad, Torontál, Temes, Keve és Krassó), valamint a bánsági hegyekben lévő kerületek alkották, amelyek felváltva a szörényi bán és a temesi főispán fennhatósága alá tartoztak.³ Ekképpen szükségessé vált, a „Középkori Bánság” terminológiai szerkezet révén egy olyan elnevezés használata, amely kiemeli azt, hogy a tartomány két északi vármegyéjét, Csanádot és Aradot átszeli a Maros folyó.⁴ Ha a Délmagyarország elnevezés alatt egy kiterjedt területet értünk, a Temesköz sem jelentett egy természetes határok által megszabott tartományt, azonban akárcsak a „Temesi Bánság” esetében északi határa nem terjedt túl a Maros vonalán. Lehetséges, hogy ez okból kifolyólag találták ajánlatosabbnak egyes magyar történészek a „Bánság” („Banat”) elnevezés használatát, kiemelve, hogy egy báró fennhatósága alatt az egész tartomány – akárcsak Erdély – gyakorlatilag provinciává változhat.⁵

Szükséges hangsúlyoznunk, hogy a fent említett közigazgatási (vármegyékre és hegyvidéki kerületekre való) beosztás a 14–15. századoknak felel meg.⁶ Feltételezzük, hogy a

¹ Iusztin Zoltán: Banatul Medieval – Exemplificări și interpretări toponimice. In: *ArheoVest*, 5. évf. (2017), 2. sz. 1221.

² Uő: *Politică și administrație în Banatul Medieval*. Cluj Napoca, 2018. 34–37.

³ Uo. 33–37., 311–315.

⁴ Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve. Szerk.: Ortvai Tivadar. I. kötet. Bp., 1891. 148., 154., 156.

⁵ Petrovics István: A temesi ispánság és a déli határvédelem a 15. században és a 16. század elején. In: *Aktualitások a magyar középkorkutatásban*. Szerk.: Fedeles Tamás–Font Márta–Kiss Gergely. Pécs, 2010. 261–262.

⁶ Iusztin, Zoltán: *Politică și administrație i. m.*

korai periódusokban más közigazgatási képet nyerhetünk. Sajnos a korra vonatkozó kevés fennmaradt forrásanyag nem nyújt sok információt. A Szent István király és Ajtony közötti harcot, amely a király győzelmével és Ajtony tartományának elfoglalásával zárult, Anonymus jegyezte fel, részletesebben pedig a Szent Gellért-legenda (*Legenda Sancti Gerardi*) számolt be róla.⁷ A szakirodalomban még a vonatkozó források közé vették Laskai Ozsvát ferencesrendi szerzetes egyik prédikációját, Szent Gellért munkáját.⁸

Csanád győzelme jelenti a terület megszervezésének kezdeti időpontját. A 11. század elején a területi hódítások és az ország fokozatos kiterjesztése miatt, amik a király fennhatósága alá tartozó területeknek bizonyos mobilitást nyújtottak, nehéz meghatározni a magyar királyság határait.⁹

Az alattvalók latin szertartású keresztény hitre térítése a Szentszék által biztosított politikai legitimitást nyújtotta Szent Istvánnak és támogatást is a területi terjeszkedésre, amit az apostoli küldetés is indokolt.¹⁰

Szent Gellért legendája feljegyezi, hogy Ajtony halálát követően Szent István király az új terület kormányzását Csanádra bízta, a területet a nevéből nevezte el és őt Marosváriba (*Morisena*) helyezte el, amit újonnan Chanadinának neveztek: „*Ab hac die urbs illa non vocabitur Morisena, sed urbs Chanadina, pro eo quod inimicum meum interfecisti de medio eius, comes illius provincie eris, ipsamque sub tytulo nominis tui tytulabis, provincia Chanadiensis vocetur usque in generacionem.*”¹¹

Kétségtelen, hogy a szent életének leírásával foglalkozó forrás nem csatlakozik Ajtony halálát követően az ország helyzetének tekintetében, ám ennek a vármegyékre történő azonnali felosztása már véleményem szerint kevésbé valószínű. Habár a hagyomány az országalapító királynak tulajdonítja Magyarország közigazgatási megszervezését, nem feltételezzük, hogy szintén neki tulajdonítható az 1028. év körül meghódított tartomány közigazgatási beosztása is.¹²

A legenda szerint Csanádot bízták meg az új provincia vezetésével, ami azt sugallja, hogy nem került sor azonnal közigazgatásilag a vármegyékre való felosztásra. Valószínűbbnek tűnik az a feltevés, hogy Csanád élete során ez a terület az ő fennhatósága alatt maradt.¹³

A *Legenda maior* egyik információjának a hagyomány tükrében tett értelmezése, amely az országalapító királynak tulajdonítja az egész királyság közigazgatási megszervezését, vezetett arra a téves eredményre, amely az illető hat vármegye¹⁴ létrehozását Szent István

⁷ Anonymus: *Gesta Hungarorum*, XI., XLIV. fejezet. *Scriptores Rerum Hungaricarum veteres ac genuini. Cura et studio Johannis Georgii Schwandtneri. Vindobonae, MDCLXVI.* 11–12., 33–35.; Szent Gellért legendájának vonatkozó részére vö. SRH II. 489–492.

⁸ Vö. Glück, Eugen: *Contribuții cu privire la istoria părților arădene în epoca ducaturii lui Ahtum. In: Ziriđava*, 6. évf. (1976). 89–92. Ebben a tanulmányban több téves forráshivatkozás is található, pl. Bíborbanszületett Konstantin császár 1019–1020-ból származó aranybullája (!) vagy Mahmud Terdzüman török krónikája.

⁹ Vita S. Gerardi. Szent Gellért legendája. X. fejezet. Szerk.: Gálos Rezső. Makó, 1928. 18–21.; SRH II. 489–492.

¹⁰ Kristó Gyula: Szent István király. Bp., 2001. 99–104.

¹¹ Vita S. Gerardi. i. m. X. fejezet. 18–21. Mérvadó kiadására (Madzsar Imre) vö. SRH II. 492.

¹² Glück, Eugen: *Contribuții. i. m.* 100.; Szentkláray Jenő: *Krassó vármegye őshajdana*. Bp., 1900. 92.

¹³ Hațegan, Ioan–Savulov, Lucia: *Banatul Medieval*. In: *Analele Banatului*, 5. évf. (1997). 189.

¹⁴ Csanád, Arad, Temes, Torontál, Keve és Krassó.

idejére helyezi.¹⁵ Kiindulópontként tüntették fel a magas kulturális felkészültségű hét magyar szerzetes esetét, akiket főesperesekké neveztek ki, és akik támogatták a püspököt a katolikus hit terjesztésében, valamint az egyházmegye megszervezésében.¹⁶ Ezen feltételezés szerint a hat főesperes különböző vármegyékben szolgált volna, míg a főesperesek feje a Csanád várában lévő püspöknek lett volna a segítségére. Ekképpen mindegyik főesperesség egy-egy vármegyének felelt volna meg.¹⁷

A valóságnak megfelelőbbnek tűnik azonban az a feltevés, hogy a vármegyék fokozatosan alakultak ki. Kezdetben egy nagy („óriás”) vármegye létezett, Csanád, amelynek felbomlásából több megye jött létre.¹⁸ Így keletkezett Arad és Temes,¹⁹ majd utólag, a 12. század fordulóján létrehozták Keve és Krassó vármegyéket.²⁰ E feltevéseket nézetem szerint bizonyos mértékben igazolja az, hogy a vármegyék említése az oklevelekben fokozatosan történik. Arad vármegye meglétére 1177-ben,²¹ Temesére²² és Csanádéra²³ a 12. század végén, Krassóra és Kevére a 13. század elején,²⁴ míg Torontáléra csupán a 14. században utalnak.²⁵

Amint a hagiográfiai forrás is említi, a bánsági terület első vármegyéjét Szent István alapította közvetlenül Ajtony legyőzése után. Ennek kiterjedését illetően ugyanazon forrás közvetlenül arról is értesít, hogy ez magában foglalta volna az Ajtony uralma alá tartozó összes területet.²⁶ A közigazgatás megszervezésére utaló egyedüli adatot néhány *comites, que constituerant rex*²⁷ említése tartalmazza. Hipotézis szerint ezek a *comesek* a bánsági vármegyékbe küldött királyi emberek lettek volna és jelenlétük igazolásul szolgálna a csanádi püspöki vármegye területén található több vármegye meglétére is.²⁸ Konkrét érvek hiányában ez az elmélet csupán feltevés.

¹⁵ Szentkláray Jenő: Krassó i. m. 110–116.

¹⁶ „*Inter praefatos vero monachos erant septem viri literati et Ungaris lingua interpretes expediti, videlicet Albertus, Philippus, Henricus, Conradus, Crato, Tezlo et Stephanus... Per ipsos enim tota Chanadina provincialis sacri eloquii existit irrigata. Qui archidiaconatus habentes edificabant ecclesias in urbibus et villis.*” Vö. SRH II. 494.

¹⁷ Szentkláray Jenő: Krassó i. m. 114–116.

¹⁸ A kérdéskör átfogó, alapos elemzésére vö. Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp., 1988. 459–470.

¹⁹ Borovszky Samu úgy véli, hogy Temes vármegye megalapítása II. Géza király uralkodása (1141–1162) alatt történt. Borovszky Samu (szerk.): Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája. Bp., é. n. [1894] 343.

²⁰ Kristó Gyula: A vármegyék i. m. 260.

²¹ Borsa Iván: III. Béla 1177. évi könyvalakú privilégiuma az aradi káptalan számára. In: LTK 33. évf. (1962). 213.

²² ÁÚO I. Pest, 1860. 69–70.; RA I/1. 41 o. 128 sz.

²³ FCD II. 308–309.

²⁴ Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. I. 161., 165.

²⁵ Más szemlélettel, de a megyék fokozatos kialakulására vö. Kristó Gyula: A vármegyék i. m. 459–470.

²⁶ Vita S. Gerardi i. m. 18–21.; SRH II. 489–492.

²⁷ Vita S. Gerardi i. m. 21–22.; SRH II. 491–492.

²⁸ Uo. 491–492.

Egy másik régebbi, illetőleg újonnan is felvetett hipotézis szerint Szent István korában kiterjedt, nagy vármegyék léteztek, amelyek a későbbi időkben felaprózódtak, kisebb vármegyéket létrehozván.²⁹

Ezt a gondolatmenetet folytatva nézetem szerint az eredeti vármegye felosztása nem egy adott pillanatban történt meg, hanem hosszabb időszak lefolyása alatt, amelynek kezdete a 11. század elejének vége felé esik, befejezési ideje pedig a várispánok fennhatóságának megerősödéséhez kötődik. Néhány vár területi-hatalmi központként tűnik ki, politikai és közigazgatási hatáskört gyakorol a királyi tulajdon egy részére, amely jogszolgáltatás tekintetében kezd körülhatárolódni. Ez a mozzanat jelenti a nagy vármegye feldarabolódásának kezdeti folyamatát.

Abból a feltételezésből kiindulva, hogy a magyar hatalom a Maros vonalán erősebb volt, úgy értékeljük, hogy a vármegyei felosztás ezen a részen indult meg Arad vármegye megjelenésekor – ez a közigazgatási szervezet a hasonló nevű várnak köszönheti fejlődését.

A vármegyére vonatkozó első információk a 12. század második feléből származnak,³⁰ ám a vár meglétére már a korábbi időkben is vannak bizonyosságok. A glogováci (arad-vladimirescui) várnál folytatott kutatások igazolják egy 11. századbéli állandó település meglétét.³¹ Glück Jenő a vár korábbra datálását ajánlotta. Az Arnoldus Wion által kiadott (1597) *Nagy Szent Gellért-legendá*ban előforduló Arasianus helynévre alapozva úgy gondolta, hogy ez az elnevezés egy Arad vidékén lévő településnek felel meg.³² Ezek szerint létezett volna egy Arad elnevezésű erődítmény, amelyet Ajtony országa fennállásának utolsó éveire lehetne datálni.³³ Egyéb érvek hiányában ez a feltevés semmi fenntarthatósággal nem rendelkezik. Ezzel szemben 1131-től kezdve a hivatalos oklevelek igazolják a vár fennállását,³⁴ ekkor tartották itt azt az országgyűlést,³⁵ amelynek során legyilkolták a II. Béla király megvakításáért felelős előkelőket.³⁶

A vár említése egyidejű lehet a vármegye meglétével, ám bizonyítékok hiányában a kérdés nyitott marad, annál is inkább, mivel Arad ispánja csupán az 1214. évben jelenik meg oklevélben.³⁷

A vár 11–12. században nyert jelentőségét stratégiai helyzetének köszönhette. Marosvár (Morisena) közelében lévén Arad az Erdélyből szállított só útjának igencsak érzékeny pont-

²⁹ Kristó Gyula: A vármegyék i. m. 460.; Uő: Szent István i. m. 72–73.; Uő: Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon. Szeged, 2003. 68–71.; Zsoldos Attila: Visegrád vármegye és utódai. TSz 40. évf. (1998). 1–10.; Uő: Vár, város, ispánság és megye – Veszprém az Árpád-korban. *A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei* 26. évf. (2011). 11–17.

³⁰ Hațegan, Ioan–Savulov, Lucia: *Banatul Medieval* i. m. 190.

³¹ Barbu, M.–Zobra, M.: Cercetările arheologice de la Arad-Vladimirescu. *Materiale și cercetări arheologice*. 13. évf. (1979). 292–296.

³² Glück, Eugen: Contribuții cu privire la originea toponimului „Arad”. *Ziridava*, 22. évf. (2000). 45.

³³ Uo. 45.

³⁴ Kovách, G.: Documente referitoare la începuturile Aradului. *Ziridava*, 6. évf. (1976). 118., 124.

³⁵ A magyar történetírásban léteznek olyan feltevések is, amelyek az országgyűlés megtartásának helyét egy Esztergom mellett lévő, Arad nevezetű hellyel azonosítják.

³⁶ *Chronicon Pictum Vindobonense*. (Képes Krónika. A magyarok régi és legújabb tetteiről, eredetükről és növekedésükről, diadalmairól és bátorságukról.) Szerk.: Geréb László. Bp., 1993. 55–56.; Kovách, G.: Documente i. m. 124., 48. jegyz.

³⁷ FCD III/1. kötet. 163.; Kristó Gyula megemlíti, hogy ez az 1214-es oklevél hamis, és hiteles okleveles adatban 1240-ben szerepel aradi ispán. Vö. Kristó Gyula: A vármegyék i. m. 462.

ját jelentette. Ez a tény a későbbi okmányokból tűnik ki. A sónak a Maroson történő szállítását egy 1138-ból származó okmány említi először,³⁸ majd 1183-ban a Bisztra kolostorának adott kiváltságlevélben említik a kolostor sólerakati jogát az aradi vagy szegedi vámzedésnél nyert sőt illetően.³⁹

Arad vármegyét tekintve, amelyet később alapítottak, nem mondható el ugyanez. I. Lajos királynak egy 1347-ben kiadott oklevele alapján kétségessé válik a vármegyének már 11. századbeli fennállása.⁴⁰ A hivatalos okiratban Szent László király és Lampert herceg által a titeli prépostságnak nyújtott adományról van szó, amelyben szerepel néhány *Orod comitatus*ban található falu is.⁴¹ Györfly György szerint az adományozás valamikor 1080–1090 között történt és abban az időszakban a vármegye fennállt.⁴² Ha kétségtelen is, hogy az említett hat falu Szent László korában létezett, a vármegyét illetően mégis adódnak kérdőjelek. A szövegalkotás rávilágít arra, hogy a dokumentum már nem tükrözi a maga egészében (híven) a 11. században kibocsátott okirat tartalmát, csupán tanúbizonyoságként használja azt. Ez esetben figyelemre méltó az „*in tenore priv-i sanctissimorum regis Lad-i*” említése. Úgy vélem, hogy a *vocatus in C-u Orod* kifejezést nem a régi oklevélből idézték, hanem ez a 14. századi viszonyoknak felel meg.

A magyarok behatolását a Temes és Bega folyók völgyeinek irányába eső központi részre elősegítette a terület domborzata, a síkság is. Mindennek ellenére azonban a 11. századra vonatkozóan az okiratok nem említenek várakat vagy erődítményeket.

Temesvár váráról csupán a 12. század közepéről kapunk információkat az arab al-Idriszi földrajztudós feljegyzéseiből, aki a települést a Tiszától délre helyezi.⁴³ Ő azonban nem szól arról, hogy a település egy sáncokkal vagy várfalakkal megerősített földvár volt-e.

Temesvár várának előfordulása az okiratokban, az első temesi ispán említéséhez mérten, késői. Az utóbbtól eltérően Temes vármegyét először III. Béla király egyik 1177-ben kiadott oklevele említi.⁴⁴ Az oklevél végén felsorolt tisztségviselő főurak között található *Pancracius comes Temissiensis*.⁴⁵ Kétségtelen, hogy Pancracius ispán hatalmi központjának egy városban kellett lennie, legvalószínűbb, hogy Temesvár várában volt, amelynek közigazgatási területét Temes vármegye alkotta.

A 11. század végén a kunok betörték a bánsági területekre, amelyeket egészen a Temes és Krassó folyók torkolatáig elfoglaltak. Központjukat a Temes és a Pogányos patak között alakították ki, ám Szent László király kemény fellépése a Magyar Királyság uralma alá hajtotta őket. A térség békéjének helyreállítását egy második kun betörés hiúsította meg. Ezen egyidejű támadásokat a fent említett királynak sikerült visszavernie a 12. század kezdetét megelőzően; ennek okán állították azt, hogy biztosították a nyugalmat és a tartomány

³⁸ DL 2635.

³⁹ DL 25.

⁴⁰ DL 87 218.

⁴¹ Uo.: „*quasdam p-es sive v-s dicte ecc-e Tytulensiss, vidl. Zeudy, Zabraan Magyar, Tothzabraan, Gyarru, Iuanhaza et Vadkerth vocatas in Comitatu Orodienis iuxta fluvium Morus habitas, in tenore privilegi sanctissimorum regis Ladislai et ducis Lamperty contentas*”.

⁴² Györfly György nézetére vö. ÁMTF I. kötet. Bp., 1963. 177–188.

⁴³ Petrovics István: A középkori Temesvár. Fejezetek a Bega-parti város 1552 előtti történetéből. Szeged, 2008. 31.

⁴⁴ AÜO I. 1173–1175 között. 69–70.

⁴⁵ Uo. 69–70.

fejlődését néhány évtizednyi időre.⁴⁶ Feltételezzük, hogy a behódoltatás végrehajtásának módozata egy erődítmény építése lehetett, amely lehetővé tette a vármegye utólagos megjelenését. A kun betörések tapasztalatai kiváltották a központi hatalom térségbeli megerősödését és arra készítették azt, hogy elejét vegye a hasonló eseteknek az erődítmények, a föld- és favárak megszilárdítása révén.

Ilyen erődítmény volt a Temes folyónál álló vár is, amelynek éppen azt a térséget kellett közigazgatása alá vonnia, ahova a kunok több ízben betörték. Ezen előfeltételek alapján állíthatjuk, hogy a vármegye megalapítása a 11. század végétől a következő század elejéig terjedő időszakban történt. Természetesen az oklevelek nem szólnak erről a tényről, kétségtelen azonban, hogy a vármegye létrejötte korábbi, mintsem annak hivatalos dokumentumokban való előfordulása.

Bár egyes történészek I. István királyt tartották Keve és Krassó vármegyék megalapítójának,⁴⁷ az írott bizonyságok hiánya megkérdőjelezheti ezt a feltevést, annál is inkább, mivel az oklevelek csak a 13. századtól kezdve tesznek említést a két vármegyéről.⁴⁸

Amint az előző esetekben, itt is úgy vélem, hogy Keve vármegye megjelenése a hasonló nevű vár építéséhez kötődik. Az Ajtony és Szent István közötti konfliktus idején nem említik az erődítményt, egyes adatok azonban utalnak a 11. század második felében való fennállására.⁴⁹

Más források a 12. században említik a várat. Megfontolandó adatot szolgáltat al-Idriszi, aki a piacokkal és kézművesekkel teli, virágzó Käuin városról beszél. Az arab krónikás leírása szerint Keve vára a Duna partján települt, Csanádtól négy napi járóföldre.⁵⁰ A vár működésére utaló adatok szaporodnak a következő században, amikor a királyság és Bulgária közötti határhelyként szerepel.⁵¹

A Keve vármegye fennállásáról szóló adatok későbbiek és kevesebbek. Az első számba vehető információ Begej településhez köthető, amit egy Szent László korában (1077–1095) keltezett oklevél említ. Maga a dokumentum elveszett, szövegét azonban beiktatták egy 13. századból származó oklevélbe.⁵² Ebben a pécsváradi apátságnak felajánlott Begej földbirtokának határait utalnak, anélkül azonban, hogy megemlítenék valamely vármegyéhez való tartozását.⁵³

Annak ellenére, hogy a későbbi századokban Begej település helyét Keve vármegyében határozzák meg, a szóban forgó dokumentum szövege nem bizonyítja annak 11. század végi fennállását. A következő században sincsenek ezt igazoló adatok, egyedüli utalás a

⁴⁶ Szentkláray Jenő: Temes vármegye története. A legrégebb kortól az 1867. évi alkotmányos kiegyezésig. Különlenyomat a Borovszky Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Temes vármegye és Temes című monográfiából. Bp., é. n. [1894] 225–392., különösképpen 260–261.

⁴⁷ ÁMTF III. 308.; Szentkláray Jenő: Krassó i. m. 114–116.

⁴⁸ Zsoldos Attila: Magyarország világi i. m. 161., 165.

⁴⁹ ÁMTF III. 317.

⁵⁰ Miller, Konrad: Arabische Welt- und Länderkarten. Die kleine Idrisikarte vom Jahr 1192 n. Chr. I. Band – 3. Heft. Stuttgart, 1926. 77.; Elter István: Magyarország Idrīsī földrajzi művében (1154). Acta Historica, LXXXII. (1985). 59–61.

⁵¹ „Ad regni terminum, pervenit ad castr. Qoud vocatur Keve, ubi solo Danubio mediante regnum Ungarie a Bulgarorum prov. Separatur” (ÁMTF III. 317.)

⁵² ÁMTF III. 315.

⁵³ Uo. III. 315.

pécsváradi apátság egyéb birtokait felsoroló egyik oklevélben fordul elő.⁵⁴ Az 1193-ban kiadott dokumentum említi a benedekrendi szerzetesek tulajdonában található Culpén nevezetű erdőt.⁵⁵ Egyetlen utalás sem történik Keve vármegye meglétére, ezt majd csak 1208-ban említik a hivatalos iratok; az ez évben keltezett oklevélben lelhető fel a *Nicolaus curialis comite Keweiensem* említése.⁵⁶

Ez a Nicolaus töltötte be a *curialis comes* tisztséget, amivel kapcsolatban Engel Pál felhívta a figyelmet arra, hogy ez a tisztség nem azonosítható az ispánival, sokkal inkább vonatkozik annak helyettesére.⁵⁷ Ekképpen tehát Nicolaus nem Keve vármegye ispánja, hanem annak csupán helyettese. Egyéb információk hiányában nem tudhatjuk, ki lehetett ebben az időben az ispán, majd csak a következő évben szólnak az oklevelek *Mart-o Keweiensiről*.⁵⁸

Egy másik, IV. László által 1272-ben kibocsátott oklevél megőrizte egy Imre királynak tulajdonított, elveszett dokumentum szövegét Saul kalocsai érsek idejéből.⁵⁹ Az 1201-ben keltezett szövegben⁶⁰ említett tisztviselő főurak között szerepelt *Achilleo curialis et Kewiensi*, Keve első ismert ispánja.

Zsoldos Attila véleménye szerint Krassó és Keve vármegyék megalapítása a 12. században történt a Csanád vármegyéből való kiválásuk által.⁶¹ Azt is állítja, hogy megjelenésük a dunai várak, Keve és Haram fejlődésének tudható be.⁶² Feltételezése elfogadható, bár úgy ítéljük meg, hogy a politikai kontextus jelentős befolyással bírt. Ebben az időben Magyarország és a Bizánci Birodalom közötti kapcsolatok pattanásig feszültek. Az ellenségeskedések a harmadik évtized végén törtek ki, amikor II. István király (1116–1131) megtámadja a birodalmat, mivel II. Komnénosz János császár menedéket adott trónkövetelő, rivális nagybátyjának, Álmos hercegnek. Válaszul a bizánci hadsereg betör a Duna északi partjaira,⁶³ Haram vára közelébe és Krassónál vereséget mér a magyar seregekre. A konfliktus áthelyeződik a Szerémségbe és a Duna déli oldalára, végül – a király halálát megelőzően – a két szembenálló fél békét köt.⁶⁴ Két évtizedig szünetelnek a harcok, ám a Magyar Királyság igyekszik létrehozni egy Bizánc elleni szövetségi rendszert.⁶⁵ 1149-ben újból kitör a háború, amikor a báni tisztséget viselő szerb Belos gyámsága alatt álló II. Géza király (1141–1162) segítséget nyújt a szerb nagyzsupánnak I. Komnénosz Mánuel császárral szemben. A bizánci hadsereg ismét érezteti jelenlétét a Dunától északra eső részekben, itt megtámadja Keve várát és a határ menti területeket.⁶⁶ A háború 1155-ig tart, amikor is a király szövetségeseit, a szerbeket legyőzik, ezért II. Géza békét köt a birodalommal.⁶⁷

⁵⁴ DL 27.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ DL 47.

⁵⁷ Engel Pál: Szent István birodalma. A középkori Magyarország története. Bp., 2001. 100.

⁵⁸ ÁMTF III. 317.

⁵⁹ DL 40.

⁶⁰ Uo. 40.

⁶¹ Zsoldos Attila: Magyarország világi i. m. 161.

⁶² Uo. 161., 165.

⁶³ Nichita Choniates: *Fontes Historiae Daco-romanae*. III. București, 1975. 247.

⁶⁴ Szentkláray Jenő: Temes Vármegye i. m. 263.; Borovszky Samu: Torontál Vármegye i. m. 343.

⁶⁵ Engel Pál: Szent István i. m. 78–79.

⁶⁶ Borovszky Samu: Temes vármegye. Bp., 1914. 263.

⁶⁷ Engel Pál: Szent István i. m. 78–79.

II. Géza király uralkodásának ideje egybeesik a déli határok megszervezésével és megerősítésével. Keve vármegye megalapítása jelenti azt a mozzanatot, amelynek során létrejön a Tisza torkolatától Orsova közeléig húzódó határ katonai szervezetének közigazgatása.

Ugyanazok a politikai viszonyok határozták meg Krassó vármegye létrehozatalát is. A numizmatikai adatok szerint a Duna vonalán, a Krassó és Cserna közé eső területeken már a 11. századtól igazolható a magyar uralom jelenléte. Főként 1077–1100 közötti időből származó korai magyar pénzérméket találtak Mehádián, Ó-Moldován, Lászlóvárán és Orsován.⁶⁸ Ám erre a korra vonatkozóan a numizmatikai adatok nem tükrözhetik a területi szerveződést és a vármegyék létrehozatalát.

Krassó vármegyére vonatkozó információink még az előző eseteknél is jelentéktelenebbek. Régebbi feltevések nyomán Győrffy – érvek nélkül – úgy vélte, hogy a határvármegyét Szent István alapította Krassó központtal, amit ő Harammal azonosított, kijelentvén, hogy ez utóbbi a Krassóvár nevet viselte, mielőtt az aninai hegyek közötti várat felépítették volna.⁶⁹ Különbséget kell tennünk a két vár, Haram és Krassóvár között, ez utóbbi a Krassó folyó szurdokvölgyeinek közelében emelkedett és fennállásáról már 1323-tól kezdve rendelkezünk konkrét adatokkal.⁷⁰

A várak azonosításában felvetődött problémákat nemrég megjelent tanulmányok tisztázták.⁷¹ Ekként Haram vára a magyar szakirodalomban mint Krassóvár, Caraşova vára pedig Krassófővár néven jelenik meg.⁷² Más szóval ezt az évet megelőző dokumentumokban az utalás a Duna menti várra vonatkozik. Haram várát már Anonymus is említette, aki a Glád által vezetett politikai alakulat legdélibb pontjával azonosította.⁷³ A 11. század folyamán nem fordul elő egyetlen utalás sem a vár fennállására; említése csak a következő században történik, II. István király és Komnénosz János viszálya során. A Képes Krónika szerzőjének állítása szerint a bizánciak, hajóik segítségével, Haramnál törtek be Magyarországra és a Krassó folyónál, Borom (Horom) közelében győzték le a magyarokat.⁷⁴ A krónikában említett települések, Haram és Borom egy és ugyanaz kell legyen Haram várával, amely ebben az időben a krassói területeken lévő legfontosabb erődítmény volt.

Újabb információkat szolgáltatnak a bizánci történetírók, Jóannész Kinnamosz és Nikétász Koniatesz, akik II. Komnénosz János és Mánuel Komnénosz császárok magyar királyság ellen vezetett hadjáratainak leírása során utalnak a várra.⁷⁵

⁶⁸ Bejan A.: Organizarea politico-administrativă a românilor bănăţeni în secolele XI-XII. *Studii de istorie a Banatului* 14. évf. (1988). 87.

⁶⁹ ÁMTF III. 488–489.

⁷⁰ Uo. 489.

⁷¹ Oţa, Lucia-Oţa, Silviu: Cercetările arheologice de la Caraşova-Grad (com. Caraşova, judeţ Caraş-Severin). *Campaniile arheologice din 1998, 2000 şi 2001. Materiale şi Cercetări Arheologice*, 4. évf. (2008). 3–4.; Uő: Historical and archaeological data regarding the fortress from Caraşova hill Grad, commune Caraşova, Caraş-Severin District. *Muzeul Naţional* 18. évf. (2006). 3–13.

⁷² Ld. előző jegyz.

⁷³ Anonymus: *Gesta Hungarorum*, XLIV. fejezet.; Schwandtner, Georgius: *Scriptores rerum i. m. I.* 33–35.

⁷⁴ *Chronicon Pictum Vindobonense* 54.: „*Venientesque transiverunt Hungariam in Haram et hungari aliquod impedimentum facere non poterant. Quia greci per ingenia inflammabant ignes sulphureos in naves hungarorum et eas in ipsis aquis incendebant. Misit itaque rex omne robur regni sui contra grecos, quibus prefecit Setephel. Qui uenientes pugnaverunt cum grecis ultra riuium Karaso uersus Borom.*”

⁷⁵ ÁMTF III. 487–488.

Figyelembe véve stratégiai elhelyezkedését – a Krassó és a Néra torkolata között – és azt a tényt, hogy a 12. században fennálló kevés vár között említik, megalapozott érvek szólnak amellett, hogy Krassó vármegye székhelyét Haramban (Horomban) határozzuk meg. A vármegye fennállását igazoló első adatok 1200-tól kezdve jelennek meg, amikor az Imre király által kibocsátott dokumentumot megerősítő tisztségviselők sorában ott találjuk Weitehet, a krassói udvarbíró és ispánt.⁷⁶ A vármegyének azonban ennél az első, dokumentumbeli említésnél régebbinek kellett lennie. A már idézett politikai viszonyokból ugyazok a következtetések adódnak Krassó vármegye megalapítását illetően is, ugyanis az 1141–1155 közötti időszakban a Duna menti területek a magyar–bizánci háborúk színterévé váltak.

Az a tény, hogy a 12. század vége előtt a középkori Bánságban öt vármegye fennállásáról beszélhetünk, nagyban köszönhető az Al-Duna vidékén végbement összeütközéseknek.

Egybehangzik ezzel a helyzettel egy 1184-ben keletkezett oklevélből nyert adat, amely az erdélyi királyi és püspöki jövedelmeket vette számba. A szöveg kitér arra a 25 000 márkányi összegre, amelyet a király egy év leforgása alatt kap ispánjaitól, akiknek száma 72.⁷⁷ Emellett a 72 ispán mindegyikének kötelessége évente egyszer fogadnia az uralkodót és megvendéglésekor 100 vagy 200 márkát nyújtania neki.⁷⁸ Az ispánok száma az egész királyságra vonatkozott, nem csupán Erdélyre, ekképpen bizonyítást nyert, hogy a 12. század második felében az egész országban 72 ispán létezett.

A terület közigazgatási megszervezésének utolsó szakasza a Szörényi Bánság megalapításával zárul. Ennek az örgrófságnak a megteremtése bizonyítja a magyar királyság legnagyobb mérvű előrehatolását az Al-Duna vonalán. Nagy vonalakban a közigazgatási szervezkedés folyamatának szakaszai feltevésem szerint a következőképpen foglalhatóak össze: 1. Az anonymusi Glád leverése és egy vazallusi államforma; 2. Ajtony törzsi területének meghódítása és a vármegye megszervezése Csanád központtal; 3. A csanádi püspökség megalapítása; 4. A Csanád által vezetett vármegye felbomlása, s Arad, valamint Temes vármegyék megjelenése; 5. A határ menti vármegyék, Keve és Krassó megalapítása; 6. A Szörényi Bánság létrehozása.

⁷⁶ FCD II. 217–218.

⁷⁷ Uo. 217–218.

⁷⁸ Uo. 217–218.